

H. BAGÓ ILONA

MAGYAR IRODALMI EMLÉKHÁZAK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Az irodalmi emlékházaink kulturális örökségünk egyedülálló jelenségei. Különlegesek, mert az irodalom, a magyar identitás, a nemzeti büszkeség szempontjából rendkívül erős hatásúak. Többé-kevésbé mindnyájan biztosak vagyunk benne, hogy csupán nyelvünk elszigeteltsége az oka, hogy íróink, költőink közül keveseknek jutott részül a világhír, mégis szellemi nagyságuk fontos a közösség számára.

Házaink túlnyomó többségét az 1950–1960–1970-es években alapították, az újak alapítása még napjainkban is tart. A kollektív emlékezet 'kánonába' beemelt szerzőkről összességében elmondható, hogy akinek emlékházat alapítottak, ha nem is egyforma mértékben, de ma is őrzi a helyét az irodalomtörténeti kánonban. Berzsenyi Dániel, Bessenyei György, Csokonai Vitéz Mihály, Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Kisfaludy Sándor, Katona József, Vörösmarty, Mihály, Arany János, Tompa Mihály, Petőfi Sándor, Madách Imre, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Vajda János, Ady Endre, Gárdonyi Géza, Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Kodolányi János, Illyés Gyula, József Attila, Weöres Sándor, Szabó Magda, Nagy László és Nagy Gáspár sokak kedvenc szerzője ma is. A népszerűségi listát Petőfi vezeti: hét ház őrzi emlékét, az országos hatókörű, gazdag hagyatékát őrző Petőfi Irodalmi Múzeum is az ő nevét viseli. József Attila nevét öt, Kölcseyét, Aranyét, Jókaiét, Adyét három, Kazinczyét, Berzsenyiét, Bessenyeiét, Madáchét, Mikszáthét, Gárdonyiét, Babitsét, Illyését, Nagy Lászlóét¹ kettő, Csokonaiét, Kisfaludy Sándorét, Katonaét, Vörösmartyét, Tompáét, Vajdaét, Kodolányiét, Weöresét, Szabó Magdáét, Nagy Gáspárét egy-egy emlékház őrzi.

Az 1960-as és 1970-es években alapított irodalmi emlékházaink újszerűségükkel kezdetben sok látogatót vonzottak. Az irodalmi kánon átalakulásával, az olvasói szokások és a befogadás változásával az érdeklődés a nyolcvanas évektől jelentősen csökkent irántuk. A 1990-es évektől tragikussá vált a helyzet, az emlékházak látogatottsága radikálisan visszaesett. Az épületek egyre rosszabb állapotba kerültek, a kiállítások gyakran tartalmilag is elavultak, vizuálisan elfáradtak, s már nem tudták többé reprezentálni jelentőségüket. Az emlékhelyek fenntartói, felelősei – helyi önkormányzatok, megyei múzeumok – próbálták menteni a menthetőt. A Petőfi Irodalmi Múzeum alapítása óta szakmai felügyeletet gyakorol az ország irodalmi emlékhelyei fölött, és jó ideje jelezte már a kulturális tárcának, hogy a házak és a kiállítások többsége komoly felújításra szorul. Nyilvánvaló volt, ha meg akarjuk állítani a további látogatószám-csökkenést, komoly anyagi és szellemi anyagi beruházást kell végrehajtani. Ha nem történnek változások, elveszíthetjük kulturális tradícióknak ezt a különleges szegmensét. Emlékházanként megvizsgáltuk, hogy annak az életműve, akinek emléket állítottak örökérvényű

| A balatonszársói József Attila Emlékhely. Fotó: Fákó Árpád

| Részlet a Gát utcai „Eszmélet” című, József Attila-kiállításból. A kiállítás 2016-ben elnyerte az Év Kiállítása címet. Fotó: Dabasi András

¹ Iszkázon és a bulgáriai Szmoljanban

és megkérdőjelezhetetlen-e, vagy az idő múlásával ez megváltozott.² A kánon alakulásával az életművön belüli súlypontok vajon elmozdultak-e?³ Ezeknek a kérdésnek a megválaszolása azért volt fontos, mert a rájuk adott válaszok döntően befolyásolták a kurátorok munkáját: hatással volt az épületek felújítására, a kiállítási koncepciókra, a kiállítás narratívájára és a kommunikációjára.

MAGYAR IRODALMI EMLÉKHÁZAK MEGÚJULÁSA PROGRAM

A régóta várt áttörést az irodalmi emlékházak megújulásának hosszú távú fejlesztési programja hozta meg, melyet a Petőfi Irodalmi Múzeum két munkatársa, Gulyás Gabriella és H. Bagó Ilona dolgozott ki az Oktatási és Kulturális Minisztérium felkérésére 2007-ben.

A MEGÚJULÁS ELSŐ ÜTEME (2007–2012)

Az 1980-as évek óta világszerte jelentősen megváltozott a múzeumok társadalmi funkciója. Az internet térhódításával a befogadói igények arra ösztönözték a múzeumokat, hogy újragondolják működésüket. Ma már a kincseket bemutató csöndes teremsorok helyett nyüzsgő, látványos, színes, színpadias tárlatok, interaktív, az érzékek minden lehetőségét kihasználó kiállítások speciális ismeretanyaggal, tapintható, kipróbálható tárgyakkal, makettekkel, korszerű eszközökkel szórakoztatják-tanítják a hozzájuk betérőket. Már nem csak a nemzeti identitás közösségi érzésének megélését biztosítják a letűnt korok műtárgyait, emlékeit gyűjtő múzeumok. A sajátos, az egyedi, a különleges életérzések is szóhoz jutnak a tárlatokon.

A program kidolgozásakor a legfontosabb kérdés az volt, hogy hol találhatják meg az irodalmi emlékházak helyüket ebben az élménycentrikus, gyorsan mozgó világban. Hogyan szolgálhatják egyszerre a közoktatást, különös hangsúllyal az iskolán kívüli tanulás örömeinek felfedezésére, a kulturális turizmust és a helyi közösség felemelkedését és életminőségének javulását? Mi lehet az az elrugaszkodási pont, ami esélyt ad nekik tartalmi megújulásra, eszköztáruk bővítésére a mai széles kulturális kínálatban? A sikeres megvalósítás érdekében 2008-ban megalakult a Magyar Irodalmi Emlékházak Egyesülete, melynek az volt a célkitűzése, hogy az emlékházak átalakulásra való képességét jelentéskörük állandó felélesztése⁴ révén elősegítse, hálózatba tömörítve szakmai munkájukat segítse. Az irodalmi emlékházak hálózatos működésének építése az emlékház program egyik stratégiai célkitűzése volt. Meggyőződésünk szerint a különböző jogi intézményi háttérű, egymástól izoláltan működő, egymás problémáiról, nehézségeiről, gondjairól, sikereiről mit sem tudó emlékházak identitásának megerősítéséhez és az új szerepek felvállalásához elengedhetetlen az információáramlást segítő különböző kommunikációs csatornák kiépítése, amelyek azután segítik a közösséghez tartozás érzetének kialakulását és az egymást is erősítő jó példák terjedését. Ezért a Petőfi Irodalmi Múzeum és a Magyar Irodalmi Emlékházak Egyesülete komplex módon, egyszerre több területen dolgozta ki az emlékházak fejlesztését, mindig a helyi lehetőségek kiaknázásával. Az emlékházak akkor válnak

| Ady Endre szülőháza Érmindszenten

| Madách Emlékmúzeum, Alsósztregova

² A kánon változásának nagy vesztesei Veres Péter, Szabó Pál, Darvas József. Bár Veres Péter és Darvas József politikai szerepvállalása és munkássága megosztja a településiek lakóit, emlékházuk mégis számíthat helyi és regionális érdeklődésre. Az utóbbi években kísérlet történt Veres Péter és Szabó Pál életművének újraértelmezésére. A megújuló Szabó Pál Emlékház kiállítása ennek a folyamatnak az eredményeit felhasználva mutatja majd be a szerzőt.

Az irodalomtörténeti és olvasói kánon nem mindig esik egybe. Azoknak a háznak is van létjogosultsága, melyek olyan szerző emléket őrzik, akik nem tartoztak az irodalomtörténeti kánon fő vonalába, de tisztelői fontosnak tartották emléküik megőrzését. A látogatottságot nem mindig befolyásolja a kánonban elfoglalt hely. Erre a legjobb példa a vajszlói Kodolányi Emlékház, mely több látogatót vonzott 2010-ben, mint például Kölcsey Ferenc álmosdi Emlékháza.

³ A szalkszentmártoni egykori fogadó és mészárszék, ma Petőfi Sándor Emlékmúzeum az egyik legreprezentatívabb Petőfi emlékhely. A *felhővel a lélek rokon* című kiállítás már a címében is jelzi, hogy más a kiállítás koncepciója, mint az elődjéé volt. A hangsúlyt nem a szalkszentmártoni kultuszra, hanem a költő poétikai teljesítményére helyezi, s ezzel a gesztussal úgy emelte ki a lokalitásból a történetet, hogy tiszteletben tartotta és felértékelte a helyi hagyományt. Petőfi számára az az idő, melyet a házban töltött, költészetének egyik legtermékenyebb időszaka volt. A *Felhők* ciklust ma úgy tartjuk számon, mint Petőfi válságkorszakának legjellemzőbb és legjelentősebb teljesítményét, új utakat kereső szándékának megnyilvánulását. A kiállítás tehát egyszerre olvassa újra a költőnek erre az időszakra eső költeményeit és a ház történetét úgy, hogy az olvasatok egymást erősítik. Forgatókönyv: Kispálné Lucza Ilona, látványterv: Koczka István, Juhász Tibor, múzeumpedagógia: Kispálné Lucza Ilona, Koczka István

⁴ Nora, Pierre, *Múlt és Jövő* 2004/3, 3–16, Emlékezet és történelem között, https://multesjovo.hu/wp-content/uploads/aitfiles/f/i/file_3_16.pdf (Letöltés ideje: 2023. november 19.)

| A „Sorsom megáldott boldog szerelimmal.” Szendrey Júlia és Petőfi Sándor mézeshetei Koltón című kiállítás megnyitója, 2023. október 20.

az emlékezet élő színtereivé, ha a helyi közösség is a magáénak érzi, ha egy idegenvezető éppen olyan szívesen viszi el ezekre a helyekre a legkülönbébb érdeklődésű és korosztályú csoportjait, mint ahogy egy tanár a diákjait, ha a családok is megtalálják a kulturált szórakozás lehetőségét.

A fejlesztésekhez kiváló alapnak tűnt, hogy irodalom élvezetében hallatlan identitásépítő erő van. Az irodalmi emlékházak egy, az olvasás élményéhez hasonló, alapvető emberi igényt képesek kielégíteni: az ismerőség, a valahová tartozás, a szellemi és érzelmi kötődések kiépítésének és folyamatos megélésének lehetőségét kínálják. Kedvelt íróink szülő- és lakóhelyét bejárni, személyes környezetével, az őt valaha körülvevő tájjal, egykor kézbe vett, használati tárgyaival megismerkedni olyan, mintha találkoznánk vele. Ez az élmény a közvetlenség varázsával büvöl el, ugyanakkor a lehető legkézenfekvőbb módon emlékeztet a múlt időre, az egyéni történetekre és a közösség hagyományaira⁵. Úgy ítéltük meg, hogy magyar irodalom és nyelv szeretetére neveléssel lehetővé válik a nemzeti identitás hosszútávú megalapozása, valamint kulturális örökségünk védelme és a hagyományörzés.

Az épületek felújításakor, az új kiállítások tervezésekor és építésekor arra törekedtünk, hogy olyan kiállítások szülessenek, melyek az egyéni befogadást bensőségessé teszik, ugyanakkor az oktatáshoz és a kulturális turizmushoz kapcsolódva a közösségi befogadáshoz is hozzájárulnak.

A program kiemelten fontos eleme volt, hogy az épület-felújításokkal és új kiállításokkal párhuzamosan képezzük a projektben részt vevő intézményekben dolgozó kollégákat. Fontosnak tartottuk a projektszemlélet és múzeumpedagógiai gondolkodás kialakítását és alkalmazását az emlékházakban, a szakemberek hosszútávú együttműködésének kialakítását. A műhelymunka-sorozatot a szakmai képzés mellett kommunikációs csatornának is tekintettük.

A jó működés érdekében komplex informatikai rendszert, internetes portált építettünk ki, így megvalósult az Emlékházak kulturális értékeihez való folyamatos és széleskörű hozzáférés. Létrejött közös grafikai arculat, és az egységes, integrált kommunikáció.

A projekt nagyszabású változásokat indított el. A hétéves periódusban 64 emlékház közül 23-at újítottunk fel egészben vagy részben. Olyan épületeket hoztunk rendbe, amelyeknél az elmúlt 20–30 évben állagmegóvásra is alig került sor. Az új kiállítások megépítésével sikerült az emlékházak kiállítások átlagéletkorát 22 évről 7 évre leszorítani. Ötven kolléga húsz alkalommal vett részt a továbbképzéseinken, 200 gyermek számára szerveztünk olvasótábort emlékházakhoz. Minden házhoz készítettünk azonos grafikai arculattal egy 12 oldalas kiadványt, angol nyelvű rövid összefoglalóval. Két mű-

| Petőfi Sándor szülőháza Kiskőrösön

⁵ Kalla Zsuzsa bevezetője a Magyar Irodalmi Emlékházak Megújulása programjához, 2007

| Részlet a csurgói „Legalább álmodj velem” című Csokonai-kiállításból, 2019

zeumpedagógiai füzet és klasszikusokat kortárs szerzőkkel párbeszédbe hozó kötet is megjelent.⁶ A látogatószám dinamikusan emelkedett.⁷ A számszerűsíthető eredmények mellett kiemelésre érdemesek azok a minőségi változások és tendenciák, amelyek a megvalósítás során értünk el. A legfontosabb eredmény, hogy fordulat történt az irodalmi kiállításokról való gondolkodásban: a korábban irodalomtörténeti-életrajzi vagy kultusztörténeti megközelítést felváltotta az irodalmat művészetként is értelmező felfogás. A kultuszkutatás eredményeit a kurátorok úgy tudták beépíteni a koncepciójukba, hogy az a befogadás komplexitását eredményezte. Az új kiállítások mindegyikére jellemző a módszertani tudatosság már a tervezési időszakban is. A koncepciók változatosak, a 21. századi muzeológiai kihívásokra úgy válaszoltak, hogy közben az irodalomtudomány eredményeit is integrálták a maguk rendszerébe. Úgy „populárisak”, hogy mindegyik mögött komoly tudományos megalapozottság van, mégis élményszerűek. A múzeumpedagógiai kutatások és tapasztalatok eredményeinek felhasználása is természetessé vált a tervezéskor és az üzemeltetés időszakában. Az emlékházakban dolgozó kollégák munkáját ez jelentősen megkönnyítette.

| Babits Mihály Emlékház Esztergomban

A FINANSZÍROZÁS

A program finanszírozása 2008–2010 között címkézett költségvetésből valósult meg. Ez biztonságot adott és tervezhetővé tette 180 millió forint elköltését. A 2009-ben már éreztük a pénzügyi válság hatását, céljaink megvalósításához már nem állt rendelkezésre a biztos költségvetési forrás. Az Egyesület új kihívás elé került, a fejlesztésekhez szükséges megfelelő pályázati lehetőségek⁸ megtalálása és kihasználása volt. A képzési tervben ezt a fázist a 2012–2013-ban szerepelt volna. Így a felújítási munkák mellett a kollégák felkészítése is hamarabb szükségessé vált azért, hogy képesek legyenek önállóan is pályázni, hogy önállóan tudják tovább vinni a helyi ügyeiket. Minden nehézség ellenére 2019-ig sikerült a kiállításokra és

⁶ szerk. H. Bagó Ilona, Gulyás Gabriella, 2010, Petőfi Irodalmi Múzeum, A kezdet az egésznek a fele, Múzeumpedagógiai füzetek I.

szerk. Gulyás Gabriella, 2013, Petőfi Irodalmi Múzeum, Az irodalmi kiállítás természetrajza, Múzeumpedagógiai füzetek II.

szerk. Gulyás Gabriella, 2010, Petőfi Irodalmi Múzeum, Jelenidőben

⁷ 2008-ban az emlékházak látogatóinak száma 40 000 fő volt. 2012-ben már megközelítette a 80 000 főt, 2019-ben pedig a 150 000 főt. A Covid átmeneti megtorpanást eredményezett, de 2024-re kitűzött célunk a 200 000 látogatószám elérése.

⁸ NCA, NEA, NCTA, NKA, Alfa/Kubinyi, TÁMOP, TIOP, Magyar Falu Program, Egyházi támogatás, Bethlen Gábor Alapkezelő

múzeumpedagógiai programokra 300 millió forintot különböző uniós forrásból lehívni⁹.

A MEGÚJULÁS MÁSODIK ÜTEME: PETŐFI-BICENTENÁRIUM (2022–2024)

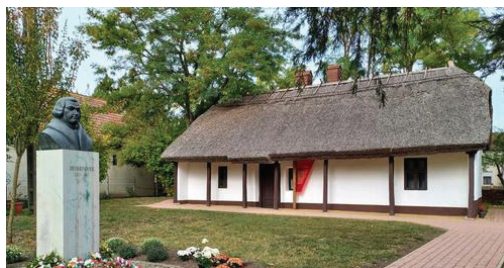
Petőfi Sándor születésének 200. évfordulója alkalmából a Nemzeti Kulturális Alap tizenöt emlékház infrastrukturális és tartalmi megújulását támogatja 2022–2024 között. A fejlesztési programot H. Bagó Ilona és Török Petra állította össze. A program megvalósulásának szakmai felügyeletét a Magyar Irodalmi Emlékházak Egyesületének két munkatársa, H. Bagó Ilona és Szilágyi Judit látja el. A 11 Petőfi és 4, a 19. század kiemelkedő alkotójához köthető kultuszhely épületének megújulása és új állandó kiállításának megvalósulása összesen 2 milliárd forintba fog kerülni. A Petőfi Emlékházak közül négy¹⁰ már megnyitotta kapuit a látogatók számára. 2023-ban még öt emlékhely válik látogathatóvá,¹¹ további hat emlékház 2024-ben veheti birtokba a közönség.¹² A emlékhazak.hu portál könnyen átlátható szerkezettel és új grafikai arculattal szolgálja majd a tájékozódást

A számvetés ideje 2024 őszén lesz. Akkor derül majd ki, hogy sikerül-e megvalósítanunk terveinket. Kiállításainkon Petőfi Sándor örökérvényű szoborként jelenik-e meg, vagy az egykor élt és alkotott 26 éves zseni időben változó alakja és sokszínű költészete szól hozzánk, látogatókhoz.

A tanulmány bírálati folyamaton ment keresztül.

FELHASZNÁLT IRODALOM

■ Nora, Pierre (2004): Múlt és Jövő 2004/3, 3–16, *Emlékezet és történelem között*, ISBN 0864–8642

| Bessenyei György Emlékház, Bakonszeg

| H. Bagó Ilona a bálványosi Nagy Gáspár Emlékház megnyitóján, 2013. október 9.

| Részlet a kassai Márai Sándor Emlékiállításból

⁹ Határon átnyúló uniós programból valósult meg az alsósztrégovai Madách-kastély és a csesztvei Madách-kúria épületének újjászületése és az új állandó kiállítások megvalósítása; a csurgói Csokonai Vitéz Mihály Emlékhely és Kulturális Központ épülete és az állandó kiállítás. Uniós forrásból újult meg a Gát utcai és a balatonszárszói József Attila Emlékhely épülete és az állandó kiállítások. A Gát utcai Eszmélet című kiállítás 2016-ban elnyerte Az Év Kiállítása címet.

¹⁰ A kiskőrösi Petőfi Szülőház és Emlékmúzeum, borjádi Petőfi méhes, sárszentlőrinci Petőfi Emlékház, a koltói Teleki-kastély Petőfi–Szendrey kiállítása. A kiskőrösi Emlékmúzeum 7 év című kiállítása 2023-ban elnyerte Az Év Kiállítása címet

¹¹ Dunavecse, Szalkszentmárton, Dömsöd, Kiskunfélegyháza és Mezöberény.

¹² A Petőfi Emlékhelyek közül Aszód és Fehéregyháza megújulása van még hátra. Az épületfelújítási munkák zajlanak Niklán a Berzsenyi, Álmosdon a Kölcsey, Kecskeméten a Katona és Horpácson a Mikszáth Emlékházban. A kiállítások tervezése és kivitelezése 2024 őszén befejeződik.